

İBN KEMAL'İN BİLGİ ANLAYIŞI

Giriş

İbn Kemal'in yaşadığı XV. ve XVI. Yüzyıllar Osmanlı'nın en parlak devirleridir. Bu dönem 'Yükselme Dönemi' olarak kabul edilmektedir. Osmanlı devleti'nin yükselme dönemlerinde yetişmiş büyük bir devlet ve ilim adamı olan Şemseddin Ahmet (v.16 Nisan 1534) bu dönemin güzel ve iyi yanlarının farkında olduğu gibi problemlerini de görmüştür. Onun ilim hayatında da devlet hayatında da bu izlere rastlamak mümkündür. Toplumuyla iç içe olan bir ilim adamından da toplumun sıkıntılarıyla ilgilenmemesi düşünülemez. Kelam ilmi açısından da son derece önemli olan bilgi meselesi Onu meşgul etmiştir. Bu konu incelenirken tabî ki bütün yönleriyle bir bilgi felsefesi mantığıyla konu incelenmeyecektir. İbn Kemal'in bilgi kaynakları ve özellikle akıl hakkındaki yaklaşımları ve görüşleri yansıtılmaya çalışılacaktır.

Osmanlı'nın dört büyük padişahına¹ yetişmiş olan İbn Kemal'in görüşleri ve mücadelelerini doğru tesbit edebilmemiz için o dönemlerde hakim olan görüşleri, muhalif olan fikirleri ve sosyal problemleri bilmek gereklidir. Özellikle siyasi olaylar dediğimiz ve genel olarak Safevi devletiyle olan ilişkiler pek çok açıdan İbn Kemal'in görüşlerine de yansımıştır. Bu ilişkiler görmezden gelinerek İbn Kemal hakkında da doğru değerlendirmelerin yapılamayacağı açıktır. Beylikten, büyük devlet düzenine² geçiş sürecinde yaşananlar özellikle Ankara Savaşı sonrası duraklama ve Fatih sonrası ilmi gelişmeler, Yavuz'un doğu politikaları ve Kanuni'yle ulaşılan zirve o dönemlerin temel karakteristikleridir.

Osmanlı tarihinde Yavuz ve Kanûnî dönemi devletin teşekkül ve tekâmülünde zarûri birer merhaledir. İkinci Bâyezid'in zamanında devlet başıboşluk ve anarşiye doğru kaymaya başlamış, Yavuz'un buna mukabil fazla sert ve katı tutumu o anki durumdan kaynaklanmış bir zaruret olarak kabul edilmiş ve devlet kurtarıldıktan sonra Kanûnî'nin adalet devri artık nizamın sağlandığı dönemler olmuştur.³

İbn Kemal Osmanlı ilim adamları arasında yüksek bir mevkiye sahiptir. Osmanlı dönemi yetiştirdiği ilim adamları ve eserleri incelendiği zaman düşünce ve ilim tarihimiz açısından çok ciddi çalışmaların yapılabileceği bir dönem olarak

Bu makale "Şeyhu'l-İslam İbn Kemal'in Sünnilik Anlayışı" isimli doktora tezimizin bazı bölümlerinin özetlenmesiyle oluşturulmuştur.

¹ İbn Kemal sırasıyla: Fatih devri (1451- 1481)'nin belli bir kesiti, II. Bâyezid(1481- 1512), Yavuz Sultan Selim(1512- 1520) ve Kanûnî Sultan Süleyman (1520- 1556) dönemlerini yaşamıştır.

² Emecen, Feridun, "Osmanlılar" md. DİA.(Diyanet İslam Ansiklopedisi), İst. 2007, c. 33, s. 487.

³ Dânişmend İ. Hami, "İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi", İst., 1971, c. II, s. 62.

Ali ÖGE

Dr., Konya Merkez Vaizi

karşımıza çıkar. İbn Kemal de bu çalışmalar içinde ihmal edilmemesi gerekli bir Osmanlı ilim ve fikir adamıdır.

O dönemi önemli yapan bir diğer yön de, Osmanlı ilim ve kültür geleneğini oluşturan önemli şahsiyetlerin bu dönemde yaşamış olmalarıdır. Müeyyidzâde Abdurrahman Efendi (v. 922/ 1516), İbn Teymiye (v. 661/728) ve selefi gelenekle örtüşen Birgivi Mehmed Efendi (v. 981/1573), tasavvufi gelenekte etkin olan Molla Kâbız (v. 934/1527), mimari geleneği oluşturan Mimar Sinan (v. 997/1588), şiir ve edebiyat geleneğinde etkin olan Fuzûlî (v. 963/1556), ahlâkî geleneği temsil eden Kınalızâde Ali (v. 979/1572)⁴ vb. hep bu dönemde yaşamışlardır.

Osmanlı dönemine gelinceye kadar İslam düşüncesinin gelişim seyri ve Osmanlı ilmi zihniyetinin oluşum temellerinin bilinmesi o dönemi değerlendirmede bize pek çok faydalar sağlayacaktır. Çünkü Osmanlılar kendilerine tevarüs eden ilmi ve fikri mirası devralmış bulunuyorlardı. Bu ilmi ve fikri yapı XV. ve XVI. y.y. Osmanlı ilim, siyaset ve sosyal yapısı içinde bulunan insanlara da mutlaka etki etmiştir⁵. İbn Kemal de bu şartlar içerisinde yaşamış devlet görevlerinde bulunmuş, eğitim-öğretim kurumlarında çalışmış biri olarak yaşadığı asrın özelliklerini taşımış ve o döneme etkileri olmuş bir devlet ve ilim adamıdır.

A- İLMİ-KÜLTÜREL YAPI

Abbasiler döneminde en parlak dönemini yaşayan İslam düşüncesi, bu dönemde tıp, tefsir, kelim olmak üzere birçok alanda önemli şahsiyetler yetiştirmiştir. Bugün elimizde 'klasik' olarak kabul edilen eserlerin çoğu bu döneme aittir. Her ne kadar kesin tarih vermek doğru olmasa da, genellikle bu dönemin Gazzâlî (v. 505/1111) sonrasında gerilemeye ve kaybolmaya başladığı ilim tarihinde kabul edilen bir durumdur. Ancak Gazzâlî sonrası bu dönem her ne kadar şerh ve haşiye geleneğinin hakim olduğu dönemler de olsa tamamıyla verimsiz ve değersiz bir dönem olarak adlandırılmaz. Şerh ve haşiyelerin fazlaca bu dönemde yoğunlaşmasının belki de Gazzâlî sonrasında özellikle felsefe ve kelim alanlarında yaşanan meşruiyet ve naslara bağlı kalma korkusu olduğu söylenebilir. Ana metin geleneğe bağlılığı, şerh ve haşiye ise dönemin sorunları karşısında konuşma ve yazma imkânı sağlamıştır.

⁴ Öz, Mehmet, "Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler", İslâmî Araştırmalar Dergisi, c. 12, sy.1, 1999, s. 27- 33.

⁵ Ocak, Ahmet Yaşar, "İbn Kemal'in Yaşadığı XV. ve XVI. Asırlar Türkiye'sinde İlim ve Fikir Hayatı", ŞİS. TDV yay. Ankara 1986, s. 31; Cihan, Ahmet Kamil, "Fatih Dönemi Düşünce Hayatına Bakış", http/sbe.erciyes.edu.tr/ dergi, 14.01.2009, s. 121; Unat, Yavuz, Gökdoğan Melek Dosay, "Fatih Dönemi (1451- 1481) Bilim Anlayışı ve Bilim Adamları", http/unat/ya, 14.12.2008, s.1; Purtul, İrfan, "Fatih Devri ve Bilim Hayatı", www.forumel.biz/fatih-devri, 14.08.2008, s. 1- 3.

XV. ve XVI. asırlar Osmanlı ilim ve fikir hayatında gerçekten büyük bir ehemmiyet arzeder. Bu dönemler Osmanlı'nın ilmi açıdan en parlak devirleri olduğu kadar medeniyetin de en yüksek zamanlarıdır. Ancak yine bu dönem hem ilmi hem de sosyal alanda farklı İslami anlayışların da olduğu hatta bu eğilimlerin toplum içinde belirli kınımlara sebep olduğu bir zaman dilimi olmakla birlikte siyasi, idari ve sosyo-ekonomik olarak da problemlerin oluşum zeminidir.⁶

Osmanlı ilim hayatını üç döneme ayırmak mümkündür:

1-Devletin kuruluşundan Münecimbaşı Ahmet Dede'nin 1702'de ölümüne kadar süren *klasik dönem*. Aslında bu klasik dönemde kendi içinde yeknesak değildir. Fatih öncesi ve Fatih sonrası şeklinde ayrılabilir. Burada geniş tasnif ve açıklamalar hedeflenmediği için genel değerlendirmelerle yetinilecektir.

2- 1702 den modern eğitim kurumlarının kurulduğu 1773'e kadar devam eden *bunalım ve arayış dönemi*.

3- 1773'ten sonra devletin siyasi bir teşkilat olarak ortadan kalktığı 1923'e kadar süren klasik paradigmanın terk edilmeye başlandığı *yenileşme dönemi*. Osmanlı ilim zihniyeti Anadolu Selçuklu, dolayısıyla İslam medeniyetinin bir devamı olduğundan bir kuruluş ve başlangıç dönemine sahip değildir.⁷

Osmanlı Devleti kuruluncaya kadar gerek Danişmendîler, Artuklular, Saltuklular, Mengücekliler ve Anadolu Selçukluları gerekse Beylikler devri ilim ve fikir hayatının iki besleyici kaynağı vardı:

1. Mâverâünnehir, Harezmi ve Horasan.

2. Irak, Suriye, Mısır ve Hicaz.

Anadolu'da ilim ve fikir hayatını canlandıran ilim adamları önce bu bölgelerde tahsillerini tamamladıktan sonra Anadolu'ya dönerek tedris ve telif faaliyetlerine başlıyorlardı.⁸

Genel olarak o dönemin ilmi çalışma sahalarını, temeli Sühreverdî (v. 1191) ve Ahî Evren'e(v. 1261) dayanan bir sınıflamayla belirtmek istiyoruz:

1-Nazar ve çıkarım yolunu tutanlar.

2-Riyazet ve mücâhede yolunu tutanlar.

Nazar ve çıkarım yolunu tutanlar kendi içlerinde:

a. Bu işi bir dine bağlı olarak yapanlar(Kelamcılar)

b. Bir dine bağlı olmaksızın bu işi yapanlar(Meşşâî).

⁶ Ocak, Ahmet Yaşar, *a.g.e.* , s. 32.

⁷ Fazlıoğlu, İhsan, 'Osmanlılar' , DİA, c XXXIII, s. 549 vd.

⁸ Sözen, Kemal, "İbn Kemal'de Metafizik" , Fakülte Kitabevi, Isparta 2001, s. 10; Ocak, Ahmet Yaşar, *a.g.e.* , s. 32.

Birincilere 'Kelamcı', ikincilere de ' Meşşâî' denilmektedir. Riyâzet ve mücâhede yolunu tutanlar da kendi içlerinde:

a- Riyâzet ve mücâhedelerini İslâmi kurallar çerçevesinde yapanlar, bunlara 'Sofî/Sûfî' denmektedir.

b- Kendi belirledikleri tarzda yapanlara ise 'İşrâkî' denmekteydi.⁹

Şu halde izlenen yöneme göre genel olarak, Meşşâîlik, Kelam, Tasavvuf(sofi) ve İşrakilik olmak üzere çeşitli düşünce tarzlarıyla karşılaşırız. Meşşâîlik ile İşrakilik 'yöntemce ayrı' fakat 'tavırca aynı', Kelam ile Tasavvuf da ' yöntemce ayrı' fakat 'tavırca aynı' görünmektedir.¹⁰

XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı ilim ve fikir hayatını iki gruba ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi, medrese ve müderrisler; ikincisi ise, medreselerin dışında oluşan düşünce ve fikir hayatıdır ki, bunlar tekke, zaviye ve mutasavvıflardır.¹¹

I-Medreseler

Osmanlı İlim zihniyeti kendisinden önceki İslam medeniyetinin bütün renklerini ihtiva eden, ancak farklı zamanlarda değişik görüşlerin de ön plana çıktığı bir dönemdir. Devletin kuruluş aşamasında hem siyasi otoritenin hem de kültürel coğrafya ve toplumsal yapının talebine uygun olarak ilk Osmanlı medresesi olan İznik Medresesi, baş müderrisi¹² Dâvûd-i Kayserî(751/1350)'nin çalışmalarıyla kelam ilmi geleneği irfâni bir renge bürünmüştür. Yıldırım Bayezid'in beylikten sultanlığa geçiş siyasetine uygun olarak Osmanlı ilim zihniyetini yeniden örgütleme ve yenileme işini Molla Fenari Okulu üstlenmiştir. Bu dönemde irfâni çizgi Fahreddin er-Râzî'nin(V.606/1210) temsil ettiği kelam zihniyetine doğru kayma eğilimi göstermiş, buna paralel olarak mantık ilmi medreselerde ağırlığını hissettirmeye başlamıştır.¹³ İbn-i Sina'cı Meşşâî ilahiyat yanında, İşrâkilerin nur metafiziği, tasavvuf düşüncesi, özellikle de varlığın birliği fikrine dayanan vahdet-i vücûd metafiziği ve nihayet Allah'ın varlığı ve birliğini ele alan kelam ilminin aklî

⁹ Katip Çelebi, " *Keşfüz-Zunûn* ", İstanbul Mearif Vekaleti, İstanbul, 1941, c. I, s. 678.

¹⁰ Cihan, Kamil Ahmet, *a.g.m.*, s. 122-123.

¹¹ Dalkıran, Sayın, " *İbn Kemal ve Düşünce Tarihimiz* ", Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV) Yay. ,İst. 1997, s. 13.

¹² İbn Kemal, " *Tevârîh-i 'Alî Osman* ", II. Defter, (yh. Şerafeddin Turan), TTK. 1983, Ankara, s. 46; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, " *Osmanlı Tarihi* ", Ankara, TTK. Yay., 1972, c. II, s. 591, Baltacı Cahid, " *XV-XVI asırlarda Osmanlı Medreseleri* ", İrfan Mat. ,İstanbul, 1976, s. 19 ; Baltacı Cahid, " *Osmanlı Eğitim Sistemi* ", Osmanlı Ansiklopedisi, İz Yay., İstanbul 1996, c. II, s. 11- 19.

¹³ İbn Kemal'in ve o dönemde yaşamış ilim adamlarının 'Mantık Risâleleri' bu açıdan bir yönelişi gösterir.

ilahiyatı ile Allah'ın sıfatları gibi konuları inceleyen semî ilahiyatı hem bu konuları ele almış hem de Allah- âlem ilişkisini incelemiştir.¹⁴

X. Asırdan beri süregelen ve XIII. asırda yeni ve farklı bir yapılanmayla Osmanlı'ya ulaşan, İbn-i Sina (980/1037)'nin öğrencileri vasıtasıyla Nasıruddin Tûsi (1201/1274) üzerinden XIV. Yüzyıla ve oradan da Osmanlıya uzanan düşünce kanalı ve bu felsefi çizginin karşısında olan Gazzâlî (1058/1111) ve Fahreddin Razî (1149/1210) üzerinden gelişen bir başka akım. Bu ekoller XIII. asırda Şîî-İran bölgesi ile, Sünnî- Memlûk ve Osmanlı sahasına taşınmıştır.¹⁵

İlk dönem kelimcilerinden farklı metotla kelim ilmine ait ilk eser veren Gazzâlî'dir.¹⁶ O, ' ilk Sünnî mantıkçı' dır.¹⁷ Fahreddin Razî de bu geleneği devam ettirmiştir. Bu dönemlerde felsefi ilimlere önem veren bilginler sebebiyle kelim ile felsefe adeta birbirine girmiş, konular birbirinden ayırt edilemez olmuştur.¹⁸

Özellikle Fatih Sultan Mehmet döneminde yapılan ilmi çalışmalar, tercümelemler, tehafüt tartışmaları ve Sahn-ı Seman medreseleri ilmi çizgide gelişmenin öncüleri olmuştur. Bu gelişim XV. yüzyılın sonlarına doğru meyvelerini vermeye başlamış, parlak ilim adamları yetişmiş ve değerli eserler kaleme alınmıştır.¹⁹ İbn Kemal de bu dönemin yetiştirdiği ilim adamlarından birisidir.

Bu yenilenme ve yöneliş sonrasında 'Vahdet-i vücûdçu' anlayış da yeniden canlanmıştır. Bilindiği gibi Osmanlı'nın kuruluş aşamasında yaygın olan ağırlıklı fikri yapıda İbn 'Arabî, Sadreddin-i Konevî ve Mevlânâ'nın da etkisi vardı. İbn Kemal de bu yapıda teorik tasavvufu kabul etmiş ve bu çizgiye yakın durmuş ama pratik tasavvufun pek çok noktada tenkitçisi olmuştur. Özellikle sema ve raks meselesiyle ilgili hem onun hem de talebesi Ebussuûd'un fetvaları ve risâleleri vardır.²⁰ Bu konu sadece bir fetva olarak görülmemeli devletin gittikçe merkezileşmesi, toplumun kendisini ifade edeceği sivil kanalların sadece tekke ve dergahlar olması ve bu oluşumun çoğu kere marjinal bir görünüm arz etmesi ve de siyasi olarak Şîî- Safevî propagandalarına maruz kalmaları sonucunda oluşan tepkisel bir savunma refleksi olarak değerlendirilmelidir. Mesele sadece tasavvûfî bir yaşayış olarak değerlendirilmemiştir.

Osmanlı ilim anlayışının medrese merkezli olduğu bilinmektedir. Bu durum medreselerin, Osmanlı idari, siyasi, ilmi ve dini anlayışını etkilemektedir.

¹⁴ Fazlıoğlu, İhsan, a.g.m. , s. 550.

¹⁵ Karlığa, Bekir, "Osmanlı Düşüncesinin Oluşumu" , Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, c. 7, s. 29.

¹⁶ Gölcük, Şerafeddin, "Kelim Tarihi, Kişiler, Görüşler, Eserler" , Esra Yay. , Konya, 1992, s. 117.

¹⁷ A.g.e., s. 117-119.

¹⁸İbn Haldun, Abdurrahman, "Mukaddimet-ü İbn Haldun" , Daru'l- Kütübi'l- İlmîyye, Beyrut, 1993, s. 406.

¹⁹ Ocak, Ahmet Yaşar, a.g.m. , s. 32.

²⁰Altıntaş, Hayrani, "İbn Kemal ve Tasavvuf" , ŞİS., s. 233-236.

Osmanlılarda medreselerin kuruluşunun iki temel amacı bulunuyordu. Birincisi bürokrasiyi yürütecek ve devletin dayanacağı hukuki temelleri tespit edecek elemanlar yetiştirmek; ikincisi de devletin ve toplumun büyük kısmının benimseydiği “Sünnî Din Anlayışını” devam ettirmektir. Osmanlı Beyliğinin büyüyen gelişmesi “devlet” haline gelip kurumsallaşmasıyla birlikte, devletin personel ihtiyacını karşılayacak eğitim kurumları, başta İznik olmak üzere Bursa, Edirne ve İstanbul’da açıldı. Fahri Unan’ın da belirttiği gibi, medreselerin devletin değişen başkentlerinde yoğunlaşması, önde gelen devlet erkânının himayesiyle kurulmuş olmaları, onların devletle dolayısıyla siyasi otorite ile yakın ve sıkı bir ilişki içinde olduğunun göstergesidir. İlk bakışta bu durumun, medreselerin gelişmesine ve güçlenmesine sebep olmuş olabileceği akla gelebilir. Ne var ki madalyonun bir de diğer yüzü vardır: Medreseler her zaman devletin kontrolü ve vesayeti altında faaliyetlerini yürütmüşlerdir.²¹ Dolayısıyla siyasi otoritenin koruyuculuğu, bir yandan medreselerin kurumsallaşması anlamında güçlenmesine yol açarken, diğer yandan da “yetkilerini Allah’tan alan, otoriter bir sultan telakkisiyle İslami motiflerle de süslenmiş bu ideoloji, bir mesaj” halinde medreseler kanalıyla halka aktarılmaya çalışılmıştır. Koruyuculuk, yönlendirmeyi de beraberinde getirmiştir. Zaten sünnî siyaset anlayışının ve Osmanlıların kendilerine mahsus devlet geleneğinin bir sonucu olarak, devlet her zaman ulema sınıfının üstünde, onun karşısında güçlü ve onu kendi bürokrati olarak gören bir otorite olmuştur.²² Medreselerde okuyan öğrenciler kendilerini geleceğin ilim adamı olarak değil de, geleceğin kadısı, müftüsü, kazaskeri ya da şeyhülislamı olarak görmüşlerdir. Bu da doğal olarak kurulu düzene ters düşen ve resmi ideolojiye aykırı fikir ve düşüncelerin topluma girmesini engellediği gibi, sırf ilmi kaygılarla eser verilmesini de zorlaştırmıştır.²³

İbn Kemal’e kadar gelindiğinde Fatih döneminde atılan ilmi temellerin, yetişmiş ilim ve sanat adamlarının Osmanlı’ya getirilmesi, yabancı kültürlerden yararlanılması, ‘sahn-ı semân’ medreselerinin açılması²⁴, daha sonra ‘Süleymaniye’nin buna eklenmesi,²⁵ telif ve tercüme eserlerin yazılması, ilmi münazaralar ve toplantılar düzenlenmesi, özellikle Fatih’in bu toplantılara katılması, ‘tehafüt’ tartışmaları

²¹ Unan, Fahri, “Osmanlı Medreselerinin İlmî Performansı Üzerine Bazı Düşünceler”, Türkiye Günlüğü Dergisi, Eylül-Ekim 1994, s. 50 vd.

²² Yine de ulemanın etkisi ve değeri hususunda Padişahın sadece resmi selamlama törenlerinde şeyhülislamın önünde ayağa kalktığı unutulmamalıdır. Bkz. Ünver, Günay, “XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme”, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sy.14, 2003/1, s. 36.

²³ Lekesiz, M. Hulusi, “Osmanlı İlmî Zihniyeti, Teşekkülü, Gelişmesi ve Gerilemesi Üzerine Bir Tahlil Denemesi”, Türk Yurdu Dergisi, 11/49, Ankara, 1991, s. 21.

²⁴ Akgündüz, Hasan, “Teşkilat ve İdare Bakımından Osmanlı Medrese Sistemi ‘Klasik Dönem’”, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 1990, s. 190- 200.

²⁵ Yücel, Yaşar, “Reformcu Bir hükümdar Fatih Sultan Mehmed”, TTK. , Belleten, sy. 212, s. 86.

rı,²⁶ felsefe, kelim ve tasavvuf ilminin konularının birbirine çok yaklaşması, tıp, matematik ve astronomi ilminin de gelişim sağlaması Osmanlı'da XV-XVI. yüzyıllardaki gelişimin sebeplerini bize göstermesi açısından önemlidir. XV. yüzyıl Razi Mektebi'nin etkisinde akli ve felsefi düşüncenin hakim olduğu, Molla Fenarî (v. 1431), Hızır Bey (v. 1459), Sinan Paşa (v. 1486), Molla Lütfî (v. 1495), XVI. Yüzyılda ise İbn Kemal ve öğrencisi Ebussuûd Efendi (v. 1574) gibi alimlerce oluşturulmuş bir zaman dilimidir. Dolayısıyla bu dönem medreselerinde hakim olan ekol Fahreddin Râzî (v.1209) ekolüdür. İbn Kemal'in özellikle kelâmî-felsefi içerikli risâleleri incelendiğinde mantık ilminin de kullanıldığı bu ekole yakınlığı görülebilir.

Osmanlı ilim ve fikir hayatında etkili olan kurumlar arasında Tekkeler de vardı.

2-Tekkeler

Osmanlı toplumunda sosyal yapıda etkili olan sufi kaynaklı/ heterodoks hareketler medrese dışında gelişen olaylar olarak ele alınabilir. Bu açıdan tasavvufun ne olduğunu ve nasıl Osmanlı toplumuna ulaştığının bilinmesi meselenin tarihi kökeni ve gelişimini takip açısından önem arz etmektedir.

Tasavvuf, herkesin değişik bir tarifini yaptığı, bazen güzel bir bahçeye, bazen bir muammaya dönüşen kültür mirasımızdan biridir.²⁷ Hz. Peygamber (s.a.v) döneminde bilinmeyen bir kelime olan *Tasavvufun* dil bakımından ortaya çıkışı üzerinde ittifak bulunmamaktadır.

Tasavvufun bütün sûfilerde aynı şekilde tezahür ettiğini söylemek de zordur. Şeriat hükümlerine uyan tasavvuf ehlinin yanında bunlara hiç ehemmiyet göstermeyen ve hatta kaba bir ibâhaya varan, kurdukları sistemi dünyevi maksatlara alet eden, hareketi ile inancını yalanlayan, hatta peygamberlik iddeası ile İslam'ın dışına çıkan ve yanlış olan görüşlerini yaymak için mücadele eden sûfiler bile bulunmaktadır.²⁸ Osmanlı tarihinde de bu türlü sapkın zümreler vardır ve İbn Kemal bunlarla mücadele etmiştir.²⁹ XIV. Asırdan itibaren Anadolu'nun her tarafında irili ufaklı bir takım tarikatlar kurulmuş ve yayılmışlardır.³⁰

Başlangıcından itibaren İbn Kemal'in de yaşadığı XVI. asra kadarki Osmanlı topraklarında etkin olan tasavvufî hareketlerin, Vefâîlik, Babâîlik, Rum Abdallar

²⁶ Arslan, Ahmet, "*Kemalpaşazâde'nin Felsefi Görüşleri*", ŞİS.,TDVY.,Ankara 1986, s.87; Sözen, Kemal, a.g.e. , s. 17; Akgündüz, Hasan, "*Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*", Ulusal Yay. , İstanbul 1997, s. 509- 511.

²⁷ Küçük, Hülya, "*Tasavvufta Kadın*", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1997, sy. 7, s. 389.

²⁸ Pakalın, Mehmet Zeki, "*Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*", İst. MEB. Yay. , 1971, c. III, s. 213- 214.

²⁹ Zındık ve sapık fırkalarla ilgili risalelerinde bu durum açıkça görülmektedir.

³⁰ Köprülü, Fuad, "*Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*", 6. baskı, nşr. Orhan F. Köprülü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. , Ankara 1966, s. 293.

(Abdalân-ı Rum)³¹, Bektaşîlik, Haydarîler, Işıklar, Torlaklar³², Melâmîlik, Kalenderîlik, Hurûfîlik, Mevlevîlik, Kızılbaşlık, Rafizîlik, Safeviyye ve Yesevîlik olduğu görülmektedir. Bu tarikatların Maverâünnehir, Harizm, Irak gibi bölgelerde ve de özellikle şehir merkezlerinde gelişim gösterenleri “sünnî” eğilimli idiler. Buna karşılık Horasan, Azerbeycan gibi eski İran kültürünün yahut Orta Asya'nın şehirlerden uzak yerlerinde eski Türk inançlarının hakim bulunduğu sahalardaki tarikatlar ise daha ziyade “gayri sünnî” bir mahiyetteydiler.³³

Bu tarikatlar Anadolu'ya göçler vasıtasıyla gelmişler ve daha çok 'uç' denilen yerlerde 'memleket açmak, fütûhât yapmak' maksadıyla uygun buldukları yerlerde iskân edilmişler, hayvancılık ve ziraatle meşgul olmuşlardır. Bu dervişler/sûfîler sosyal ve iktisadi hayatın içindeydiler. Bunlar her tarafta tekkeler, zaviyeler tesis ederek tasavvuf esaslarını halk arasında yaymışlardır³⁴. Bu yaşam tarzı beraberinde yerleşik bir düzenin kurulmasına öncülük etmiştir. Merkezileşmeden ve medresenin, dolayısıyla ulemanın otoritesinin ağırlığını hissettirmeden önceki vasat/ortam dervişlerin lehineydi ve idari ve siyasi açıdan da bir çatışma söz konusu değildi. Yönetimin dolayısıyla insiyatifin medreseye kaymaya başlaması ulema-fukara, alim-sûfî çatışmasının da başlamasına sebep olmuştur.³⁵ Gerek bu siyasi ve idari yapının belirginleşmesi gerekse bu tarikatlar içinde gayr-i İslami (Sünnî olmayan) eğilimleri olanlarının bulunması sebebiyle İbn Kemal'de bir ilim adamı ve yönetici olarak bu tarikatlerin İslam'a ters görüşleri ile sözlü ve yazılı olarak mücadele etmiştir. Onların bilgi kaynaklarını tenkide tutmuştur.

Tasavvufî ekoller konusunun başlıca problemi şüphesiz İbnü'l-Arabî (v. 638/1241) tartışmalıdır. Bu tartışmalar İbn Kemal öncesinde olduğu gibi ondan sonra da Ebussuûd (v. 982/1574) döneminde devam etmiştir.³⁶ Tasavvufî tartışmalardan bir başkası da 'raks ve devran' konusudur. Bir eğlence tabiri olan raks 'sıçrayıp oynamak' anlamına gelmektedir. Raks şarkın en eski eğlencelerinden biridir. Çeşitli şekilleri vardır. İstanbul eğlencelerinde 'köçek oynatmak' tabiri raks içinde kullanılırdı. Rakkaslar bu oyunu yapanlardı.³⁷ Eğlence kültüründe var olan

³¹ Ocak, Yaşar, “Bektaşî Menâkıp-nâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri” , İst. , 1983, s. 1.

³² Dalkıran, Sayın, “İbn Kemal ve Düşünce Tarihimiz” , İst. , 1997, s. 19.

³³ Ocak, Ahmet Yaşar, “Anadolu/Tasavvuf ve Tarikatlar” , DİA., c. III, s. 113.

³⁴ Köprülü, Fuat, “Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu”, Ankara, Ötüken yay. , 1972, s. 168; Velikahyaoğlu, Nazif, “Anadolunun İskani ve İslamlaşmasında Dervişlerin Rolü” , <http://anadolutarihi>, 11.02.2009.

³⁵ Ocak, Ahmet Yaşar, “İslam Tasavvuf ve Tarikatlar Sosyal Tarih Perspektifinden Bakış” , [www. Tasavvuf.org](http://www.Tasavvuf.org). 10.01.2009; Tatlıoğlu Durmuş, “Dini Cemaatlerin ve Tarikatların Fonksiyonel Analizi” , Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, c. VIII, (2008), sy. 3, s. 115 vd.

³⁶ Düzenli, Pehlül, “Osmanlı Hukukçusu Ebussuûd Efendi ve Fetvaları”, Basılmamış Doktora Tezi Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007, s. 21.

³⁷ Pakalın, M. Zeki, “Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü” , İst. 1993, c. III, s. 8- 9.

raks benzer şekliyle tasavvufa da girmiş ve zikir esnasında vücudu çeşitli şekillerde hareket ettirmenin adı olmuştur.³⁸

Tasavvufi hayatı ilgilendiren bir başka önemli konu da idamlar meselesidir. Bu konuda kaynaklarımızda tartışılan ve aktarılan olaylar kısaca şunlardır: Molla Kabız³⁹, Behram Kethüda Medresesi Müderrisi Sarı Abdurrahim, Hamza Bâî⁴⁰, Hubmesihîler olayı, Melamiler, Hulûl fikri, Bünyamin Ayâşî, Pir Ali Aksarayî, İsmail Maşukî, Muhyiddin Karamânî ve Hüsameddin Ankaravî ile ilgili olaylardır.⁴¹

XV. ve XVI. asırlarda İbn Kemal'in yaşadığı dönemlerde Osmanlı ülkesinde Ankaralı Hacı Bayram-ı Veli (v. 833/ 1430) 'nin halifelerinden Akşemseddin namıyla bilinen Mehmed b. Hamza (v. 863/ 1459)⁴² ile Vefa mahlası ile meşhur Konyalı Şeyh Muslihiddin Mustafa ve Çelebi Halife denilen Cemâlüddin Aksarayî, Sümbül Sinan, Merkez Muslihiddin, İbrahim Gülşenî, Ümmi Sinan, Şabân-ı Veli gibi çeşitli tarikat erbabı kendi tarikatlarını yaymışlardır.⁴³

B-BİLGİ

Bilginin kaynağı meselesi kelim ilminde üzerinde önemle durulmuş konulardan bir tanesidir. İlimin konusu eşyadır, varlıktır, objedir. Eşyanın hakikati vardır, ilim de bu hakikati araştırır. İlimin, bilginin sujesi durumunda olan insan da bir objedir, eşyadır, varlıktır. İlim aslında suje-obje ilişkisidir.

İbn Kemal çok fazla olmasa da eserlerinde bilgi elde etme yollarını belirtmiş ve kısa da olsa üzerlerinde açıklamalar yapmıştır. Bilgi kaynakları arasında saymış olduğu "akıl"ı öncelemiş ve üzerinde müstakil risaleler oluşturmuştur. İbn Kemal'in dalâlet grupları hakkında ki çalışmalarında, tenkitlerinde görüldüğü üzere Sûfistâiyye diye anılan bir grup bilgi vasıtalarının tümünü inkar etmişti. Bunlara göre varlığın bir gerçekliği bulunmamaktadır ya da herhangi bir şekilde varlık var mıdır, yok mudur bilinmemektedir. Sümeniyye ve Berâhime ise haberin bilgi vasıtalarından biri olduğunu kabul etmiyordu. Onlar için mütevatir haberin hiçbir değeri ve kıymeti yoktur. Bâtinîler, Râfizîler ve Müşebbihe aklın bilgi vasıtalarından olduğunu kabul etmemişlerdir⁴⁴ Bu açıdan baktığımızda İbn Kemal'in mücadelelerinde bilginin de önemli olduğu ortaya çıkar. Ona göre de diğer İslam alimlerinde

SÜİFD / 30

205

³⁸ İnancer, Ömer Tuğrul, "Osmanlı Musikisi Tarihinde Tasavvuf Musikisine Bakış, ' XVII ve XVIII Yüzyıllarda Osmanlılarda Dini Musiki" ,Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, c. X, s. 679.

³⁹ Danişmend, İ. Hami, "Osmanlı Tarihi" , c. II, s. 125.

⁴⁰ Sakaoğlu, Necdet, "Osmanlı Eğitim Tarihi" , İst. 1993, s. 34.

⁴¹ Ocak, A. Yaşar, "İbn Kemal' in Yaşadığı XV ve XVI. Asırlar Türkiyesinde İlim ve Fikir Hayatı" , a.g.e., s. 29- 35.

⁴² Gölcük, Şerafeddin, "'Akşemseddin Mehmed b. Hamza" , SÜİFD. , yıl 1997, sy. 7, s. 11- 16.

⁴³ Uzunçarşılı İsmail Hakkı, "Osmanlı Tarihi" , c. III, s. 342.

⁴⁴ Bağdâdî, a.g.e. , s. 26, 125; Sabûni, "El-Bidaye" , s. 56- 57.

olduğu gibi insanı bilgi sahibi eden bilgi kaynakları üçtür: Havass-ı Zâhire (Duyular), Haber-i Sâdık (Doğru Haber) ve Akıl'dır.⁴⁵

İnsanın kendi dışında mevcut bulunan eşyayı tanıma vasıtalarının birisi de duyulardır. Bu bilgi kaynağının doğru bilgiye ulaşabilmesi için duyu organlarının eksiklikten, arızadan uzak olması şarttır. Duyular beş kısımdır: Duyma, görme, koklama, tat alma ve dokunma. Bu duyuların ancak kendi sahası içinde kullanılmasıyla bilgi gerçekleşir.

Vakıya mutabık olan habere doğru haber denilir ki, bu da iki kısımdır:

Haber-i mütevâtir (mütevâtir haber) ve haber-i resûl (resûlün haberi)⁴⁶.

İbn Kemal'e göre Allah'ı bilmek (marifetullah) ancak ilimle olur. İlim de alimle vardır. Peygamberimiz '*Alimler olmasaydı ümmetim helâk olurdu*' buyurmuştur.⁴⁷ İlimin büyük bir şeref olduğunu bunun da alimlerin peygamberlere varis olmasından kaynaklandığını bildiren İbn Kemal'e göre nübüvvetten daha yüksek bir merteye yoktur.⁴⁸ İlimden uzak olmak, cahil kalmak İbn Kemal'e göre ölü olmakla eşittir.⁴⁹

İbn Kemal ilmi Batınî ilim ve zahirî ilim diye ikiye ayırır. Konuları açısından batınî ilim zahirine göre daha faziletlidir. Çünkü onun konusu marifet, tevhid, iman ve yakındır. Bütün bunlar ancak kalp ilmi ile gerçekleşir. Zahirî ilimler ise dünya ile ve insanlar arası ilişkilerle ilgilidir. Alışveriş, evlilik, boşanma, kiralama vb.⁵⁰

İbn Kemal alimlere de önem vermiştir. Çünkü onlar 'Allah'ın nimet verdikleri; Nebilerle' beraber haşır olacaklardır. Nasıl ilmi iki kısma ayırmışsa alimleri de İbn Kemal, iki kısımda değerlendirmiştir: Birinci grup: Din alimleri, ikinci grup ise: Dünya alimleri (kötü alimler) birincilerini Allah, Kur'an' da değişik vasıflarıyla anlatmıştır. İkincileri ise ilmiyle amil olmayan cehalete dalmış kötü alimlerdir. Dünyayı severler, dünya karşılığında dini satarlar. Bu grup alimlere İbn Kemal ruhbanları ve zühhâd'ı örnek vermiştir.⁵¹ İbn Kemal marifet ehlinde bulunması gereken on özellikten bahseder. Bu özellikler şunlardır:

I-Kendini bilmek ve kimsenin ayıbını görmemek.

⁴⁵ Bakillânî, "*Temhîd*", s. 9- 11 ; İzmirli İsmail Hakkı, "*Yeni ilmi Kelam*", c. 1, s. 56- 59 Özcan, Hanifi, "*Mâtürîdîde Bilgi Problemi*", MÜİFV. Yay. No 64, İst. 1998, ikinci basım, s. 73 vd. ;Yüksel, Emrullah, "*Amîd'de Bilgi Teorisi*", Bilimsel Araştırma Dizisi:11 İşaret yayınları, İst. , s. 70

⁴⁶ Koçyigit, Talat, "*Hadis İstılahları*", A.Ü.İ.F. yay. , Ankara, 1980, s. 445; Salih Suphi, "*Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*" (trc. M.Yaşar Kandemir), Ankara, 1973, s. 120; Gölcük Şerafettin, Toprak Süleyman, "*Kelam*", s. 92.

⁴⁷ İbn Kemal, "*Risaletün Muniratün*", s. 3. Burada İbn Kemal başka hadislerde zikretmiştir.

⁴⁸ İbn Kemal, a.g.e. , s. 6.

⁴⁹ İbn Kemal, "*R. Fi Şerhi'l-Ehâdis*", Resail, ACN.(Ahmet Cevdet Neşri) , c. 1, s. 65.

⁵⁰ İbn Kemal, a.g.e. , s. 28- 29.

⁵¹ İbn Kemal, a.g.e. , s. 30- 31.

- 2-Bilgili insanların sohbetine devam etmek.
- 3-Kendi görüşüne güvenmeyip bilge kişilere danışmak.
- 4-Sözün fayda getireceğini bilmeden konuşmamak, faydalı ise sözü esirgememek.
- 5-Çokça tecrübe etmeyince, kimseyi güvenmeye layık görmemek.
- 6- Cahil kimselerin dostluğuna inanmamak; çünkü onların zararı faydasından çoktur.
- 7-Cahillerden uzak durmakla Allah'a yakın olduğunu bilmek.
- 8-Az söyleyip, çok öfkelenmemek.
- 9-Dostların iyiliğine karşı iyilik, kötü kişilerin kötülüğüne karşı yine iyilik etmek.
- 10-Sürekli kendisini kontrol etmek.⁵²

Bunların ilmin ahlakî boyutuyla ilgili olduğu ya da alimlerde bulunması gerekli erdemler olarak alınması daha isabetli gözükmektedir.

İbn Kemal bilginin üç yolla elde edilebileceği görüşündedir. Bunlardan biri "kudsî nefis" aracılığıyla gerçekleşmektedir. İbn Sina'nın da belirttiği gibi bu güç sayesinde insan herhangi bir öğrenime ve rasyonel çabaya başvurmaksızın doğrudan eşyanın hakikatine vâkıf olabilmekte, kendisindeki akli yetkinlik sayesinde ulvî âleme yükselerek metafizik bilgileri elde edebilmektedir. Bununla birlikte, peygamberliğin temelinde yatan bu güç, Tanrı tarafından çok az kimseye verilmiştir. Diğerine ise, nefsin Tanrı'dan başka her şeyden arındırılması sûretiyle elde edilen bilgi yoludur. İbn Kemal bu kimselerin veliler olduğunu söylemektedir. Üçüncüsü ise öğrenmeye ve mantık kurallarına başvurmak gibi belirli bir rasyonel süreci izlemeye bağlı olarak elde edilen bir bilgi yoludur.⁵³

İbn Kemal'in böyle sentezci bir yaklaşım sergilemesinin elbette sebepleri vardır. O rasyonel bilgiye belli bir önem atfetse de onu yeterli, güvenli ve kuşatıcı olarak görmemektedir. Çünkü akıl her alanda yeterli bilgi verecek güçte değildir. Matematik konusunda gösterdiği başarıyı metafizik alanda gösteremeyebilir. İşte bu durumda peygamberlerin aldığı "vahiy bilgisi" ve velilerin keşf yoluyla elde ettikleri "ilham bilgisi" önem kazanır. Bununla beraber keşfi bilginin mutlaka akıl ve vahiyle kontrol edilmesi gerekmektedir. Özellikle velilerin sekr halinde söylemiş oldukları sözlerde bir takım yanlışlıklar bulunabilir. Bu yanlışlıkları vahiy ve akıl düzeltmelidir.⁵⁴ Vahyî bilgi ise her ne kadar fizik veya metafizik alanlarla ilgili orta-

⁵² İbn Kemal, "Nesâih", SK., Esat Efendi 1781, s. 24- 27.

⁵³ Alper, Ömer Mahir, "İbn Kemal'in Risale fi Beyani'l Akl", İslâm Araştırmaları Dergisi, İst. 1999, sy. 3, s. 238- 239.

⁵⁴ İbn Kemal, "Risale'tün Müniratün", s. 32,42, 53; Altıntaş, Hayrani, "İbn Kemal ve Tasavvuf" ŞİS.(Şeyhulislam İbn Kemal Sempozyumu), s. 235- 236.

ya koyduğu şeyler kesin ve mutlak ise de sonuçta bunu anlayabilmek ve anlatabilmek için akla ve akli bilgiye de ihtiyaç vardır. İbn Kemal vahyî bilginin anlaşılması ve geliştirilmesi yanında evrensel olarak savunulması ve gerçeği ifade ettiğinin ispatlanması konusunda akla başvurmanın gerekliliğine inanır. Bu açıdan onun felsefi bilgiye de yer verdiğini söyleyebiliriz. Mesela akla dayalı olarak oluşturulan astronominin vahyî bilgiye aykırı düşmeyeceğini hatta onu destekleyeceğini belirtmektedir. Kible tayini, namaz ve vakte bağlı diğer ibadetlerin zamanlarının bilinebilmesi hususunda bu bilgilerin dine fayda verebileceği kanaatindedir. Hatta astronomi bilgilerinin “yerin ve göğün yaratılması” hususunda insanları ileri derecede düşünmeye ve tefekkür etmeye sevkettiğini, bunun da Allah’ın hikmetine daha fazla vakıf olmaya götürdüğünü söylemektedir.⁵⁵

Anlaşıldığı üzere İbn Kemal her üç bilginin de bir takım özellikleri nedeniyle tek başına yeterli olamayacağını düşünmekte ve aralarında bir senteze gitmenin yararlı olacağını savunmaktadır. Yani felsefi, kelamî ve tasavvufî bilgileri mezcetmeye çalışmıştır.

Onun asıl üzerinde durduğu konu akıl ve aklın önemidir. Bununla ilgili müstakil eserleri vardır. Biz de makalemizde diğer bilgi kaynakları ile ilgili detay sayılabilecek mevzulara girmeden (İbn Kemal de fazla bilgi vermemiştir) hem İbn Kemal’in hem İslam alimlerinin eserlerinde çokça önem verdikleri “akıl” konusu üzerinde duracağız.

I-Aklın Tanımı ve Bilgi Edinim Sürecindeki Konumu

Akıl nedir? Bilgi kaynaklarından biri ve en önemlisi olan aklın da bir sınırı var mıdır?

Acaba akıl tek başına hakikate ulaştırabilir mi? Akıl- vahiy ilişkisi nasıl bir ilişkidir? Aklın eksik yönleri var mıdır? Akıl kategorize edilebilir mi? Gibi soruları çoğaltmak mümkündür. Aslında bu ve benzeri sorulara verilecek cevaplar akıl anlayışının olgunlaşmasında da son derece önemlidir. Fakat bunların bir makale sınırlarını aşacağı da bellidir. Bu açıdan konu çok detaya girmeden İbn Kemal üzerinden işlenmeye çalışılacaktır.

SÜİFD / 30

208

Kendisiyle ilimlerin ve fenlerin elde edildiği akıl, nefsin bir kuvvetidir. Akıl ile elde edilen ilimler de iki kısma ayrılır: Zarurî bilgiler ve nazarî, istidlâlî bilgiler. Zarurî olan bilgiler, akıl yürütmeye ihtiyaç duyulmaksızın, insanda meydana gelen ilimlerdir. Buna diğer bir isimlendirmeye ilm-i zarurî ya da ilm-i bedîhi de denilir. Nazari, istidlâlî bilgiler ise akıl yürütme ve delil getirmekle meydana gelir. İstidlâl, daha önce bilinen ön bilgilerin usulüne göre tertip edilerek, bilinmeyen yeni bilgilere, neticelere ulaşmaktır. Bu yolla elde edilmiş bulunan ilme de, ilm-i istidlâlî

⁵⁵ İbn Kemal, “Haşiye Ala Tehâfütü'l-Felâsife”, s. 18.

veya ilm-i iktisâbî denilir. Dumânı gördükten sonra, ateşin var oluşuna intikal etmek, bu çeşit bilginin örneğini teşkil eder.⁵⁶

Akıl kelimesi Arapça mastar bir kelimedir. A-k-l kökünden türetilmiş olup çeşitli manalara gelir. 'men etmek, engellemek, alıkoymak, bağlamak, tutmak, tutunmak, sığınmak, korumak, anlamak' bu anlamlardandır.⁵⁷ Akıl insanın diğer varlıklara üstünlük sağladığı bir kudretidir. İnsana özgü olan akıl maddeden bağımsız bir cevher olup bu güç sayesinde varlığın hakikati kavranılır.⁵⁸ Bu açıdan faydalı bir alet ve vasıta.⁵⁹

Genel olarak filozoflar akılı: 'varlığın hakikatini kavrayan basit cevher' olarak tanımlamışlardır. Böyle olmasına rağmen onların akıl konusunda ortak bir düşünce etrafında birleştikleri söylenemez. Onun bir mekanda yerleşik (mütehayyız) olmadığına inanan bazı filozoflara göre akıl, cisim olmadığı gibi, bir cismi mahal edinmiş de değildir. Akıl, onlara göre kendine özgü etkinliklerde bulunabilmesi için cisme muhtaç değildir. Bu yüzden akıl, nefisten daha şereflidir. Bu görüşte olanlara göre akıl, soyut bir töz olup, cisim üzerindeki tedebbür ve tasarrufunda cisme hiçbir bağımlılığı yoktur. Başka bir deyişle bu, insan nefsinin cevherini tamamlama aşamalarındaki durumudur. İnsan nefsi ilk ma'kûlâtı kabul edebilme isti'dadı gibi bir potansiyele sahip olması dolayısıyla 'heyûlani akıl' adını alır. İnsan nefsinde birincil anlamlar (makûlat-ı ûla)nın ortaya çıkmasıyla birlikte beliren fikirlerin oluşmasına zemin hazırlayan bir kuvvet vardır ki buna da "mükteseb akıl" denir. Aklın belli bir mekanda bulunduğu inananlara göre ise akıl, Allah'ın dimağda yarattığı ve ışığını kalbe salan aydınlatıcı bir cevherdir. Bu görüşte olanlara göre akıl, duyu algılarının alanına girmeyen (gâibat) şeyleri dolaylı olarak, duyuşal şeyleri ise müşahede ile idrak eder. İbn Kemal, bazı filozofların insan aklını rûhani bir cevher olarak gördüklerine değinir. Bunlara göre akıl, Allah tarafından insan bedeniyle tasarruf ve tedbir ilişkisi içinde yaratılmış olup tümelleri algılar ve düşünsel eylemleri gerçekleştirir.⁶⁰

İbn Kemal fıkıh usulcülerinin de akıl konusunda farklı görüşlere sahip olduklarını söyler. Risalesinde verdiği bilgiye göre Gazzâlî, el-Mustesfâ adlı eserinde aklın anlamları üzerinde durmaktadır. Ona göre akıl, şu anlama gelir: zorunlu bilgiler, insanın kendisiyle zorunlu bilgileri elde ettiği içgüdüler, tecrübe yoluyla elde edinilen bilgiler, kendisinde belli bir vakar ve heybet bulunan kimselere

⁵⁶ İbn Kemal, "Akâid Risâlesi", Mecmûa, SK. , Çelebi Abdullah Efendi, vr. 58a- 58b.

⁵⁷ Ragıp el-İsfehâni, "akl", "el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân", İstanbul, 1986; İbn Manzur, "Lisânü'l- Arab", c. XI, Beyrut (tarihsiz), s. 458 vd. ; Zebîdî, Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs, Beyrut 1904, XV, s. 504-515; Cevherî, es- Sihah c. V, s. 1769-1772; Firuzâbâdî Muhammed b. Yakub, el- Kâmûsu'l- Muhîr, Beyrut 1994, s.1336-37. Alper, Hülya, Akıl- Vahiy ilişkisi, İz yay. İstanbul, 2009, s. 52-61.

⁵⁸ Cürçânî, "Ta'rifat", s. 196.

⁵⁹ Özcan, Hanifi, a.g.e. , s.90.

⁶⁰ İbn Kemal, "Ta'rifü'l- Akl", vr. 100a.

verilen bir nitelik ve son olarak da akıl, ilim ile amel eden kimsenin bir sıfatı anlamında kullanılır. Bilen kimseye 'akıllı' sıfatının verilebilmesi için, bilginin eyleme dönüşmesinin şart olduğunu söyleyen Gazzâlî, bu yüzden dinden yüz çeviren kimselere "akıllı kâfir" denilmeyeceğini ileri sürer. İbn Kemal ise bu konuda daha ihtiyatlıdır. Çünkü eğer kâfirler akılsız olmuş olsaydı onlara, kâfirleri tevhide davet eden hitap inmezdi. Diğer yandan Furkan Sûresi'nde geçen bir ayet küfredenleri akılsızlıkla suçlamaktadır: "...yoksa sen, onların çoğunu iştirir ya da aklını kullanır mı sanıyorsun? Onlar ancak hayvanlar gibidirler; hayır belki onlar yol bakımından daha da şaşkındırlar."⁶¹

İbn Kemal'e göre bu ayet kâfirlerde aklın olmadığı anlamına gelmez. Ancak Allah burada kâfirlerin içinde bulunduğu son derece olumsuz durumu anlatmak için mecâzi ifadelerle başvurmuştur. Yoksa inançla bilgiyi birbirine karıştırma olur ki bu son derece zararlıdır. Aklı kullanmamayla ilgili bir vurgu olarak almak daha uygun gözükmektedir.⁶² İbn Kemal gündelik dilden buna ait örnekler verir. Cahil terimi hiçbir şey bilmeyenler için kullanıldığı gibi, ilmiyle amel etmeyen, ilminin gerektirdiği şekilde davranmayanlar için de kullanılır. Aynı şekilde oğlunu döven bir babaya bir kimse gelerek 'o senin oğlun niçin dövüyorsun?' demesi de mecâzi anlamda olup babanın cehaletini, yani onun kendi oğlu olduğunu bilmesine delâlet etmez. Namaz kılmayan birisine "namaz senin üzerine farzdır" dediğimizde, bu ifade o adamın namazının farzietini bilmediği anlamına gelmez. Sadece hatırlatma babında söylenmiş bir sözdür.

Akıl her zaman tek bir durumda olan homojenize edilmiş bir güç değildir. Aksine eksik-fazla veya güçlü-zayıf olarak nitelendirilebilir. Akıl, ilk başta tam olgunluğuna erişmemiştir; doğal bir içgüdü, potansiyel bir güç (el-garîze el- fitriye) olarak bulunur. Daha sonra güçlenir ve ışığını ve nurunu kalbe ulaştırır. Böylece teklifler için bir esas teşkil etmiş olur. İbn Kemal akla nur denmesinin sebebini şöyle açıklamaktadır:

"Zira nur kendi özünde zâhir, başkası için ise mazhar (görülen yer) dir. Akıl bu anlamda, kendi özünde zâhir; ancak basiretin mazhandır. Basiret bu anlamda, tıpkı güneş ve kandil gibi batındır. Duyusal algılarımız ilkönce akla geldiklerinden, kalbin eylemleri aklın nuru ile işlevsel hale gelir."⁶³

İbn Kemal'e göre bilgi edinmek üç yoldan olmaktadır: Bunlardan birincisi, kudsî nefistir. Bu nefis aracılığıyla insan, vasıtasız olarak doğrudan doğruya eşyanın gerçekliğini kavrayabilir. O, kendisinde potansiyel olarak mevcut bulunan akli yetkinlik sebebiyle ulvî âleme yükselerek metafizik alana ilişkin bilgileri elde edebilir. Böyle bir yeti, başta peygamberler olmak üzere, Tanrı tarafından çok az kim-

⁶¹ Furkan, 25/ 44.

⁶² Altıntaş Ramazan, İslam Düşüncesinde İşlevsel Akıl, Pınar Yay. , 2003, s. 146.

⁶³ İbn Kemal, a.g.r. , vr. 100b.

seye verilmiştir. Diğer bir bilgi elde etme yolu ise, tasavvufi yaklaşımla nefsin, Tann'nın dışındaki her şeyden arındırılmasına bağlı olarak elde edilen bir yöntemle ilişkindir. Bir başka yol ise, rasyonel bir süreci izleme neticesinde, yani öğrenme ve mantık kuralları çerçevesinde elde edilen bilgileri kapsayan metotla ilgilidir.

İbn Kemal, bilgi edinme yollarını *vahiy, ilham, keşf* ve *akıl* olarak değerlendirmektedir. Bütün bunları epistemolojik açıdan değerlendirdiğimizde, bilgi edinim açısından her birinin bir bilgi kaynağı olduğu şüphesizdir. "Gizlice söylemek, bildirmek, ya da gizlice söylenen söz" anlamına gelen vahiy, sadece peygamberlere özgü bir bilgi kaynağıdır. İlham ise velilerin (evliyanın) bilgi kaynağı konumundadır. Ancak vahiy kaynağı Tann olduğu halde, ilham alan bir kimse, bu ilhamın mahiyetini, kaynağını ve niçin geldiğini bilememektedir. Halbuki vahiy, kesin ve güvenilir bilgi kaynağıdır. Keşf ve ilham anlam itibarıyla birbirine yakın gibi gözükse de, mahiyet itibarıyla farklıdır. Zira keşfte aktif rol oynayan insanın kendisi iken, ilhamda insan pasif konumdadır. İlhamda kulun herhangi bir çabası söz konusu değildir.⁶⁴

2. İbn Kemal'e Göre Aklın Değeri

Aklın bilgi üretmedeki temel rolünden dolayı İbn Kemal akla önem vermiştir. Bu düşüncesini: "*Aklın şerefi, üzerine yöneldiği nesnenin, ilmin şerefiyle ölçülür*" diyerek belirtmiştir. Yani aslında o aklın kendisine yöneldiği ilmin değerli olduğunu kabul etmektedir. İlmın önemiyle ilgili olarak pek çok eserinde ayet ve hadislerden örnekler vermiş, gerçek manada dirilmenin ilim ile olduğunu savunmuştur. Bu ilmi insanın kazanabilmesi de ancak akıl sayesinde olmaktadır.⁶⁵ İslam düşünce tarihi içinde mutasavvıfların akli eleştirdiklerini belirten İbn Kemal, bu konuda mutasavvıfların kötüledikleri aklın insanların kötü şeyler üretmesine vesile olan ve süreklilik olarak anlamsız kısır tartışmalara sebebiyet veren akıl olduğunu, yoksa Allah'ın ve Peygamberin doğruluğunu bilen ve kabul eden aklın bizzat Allah

⁶⁴ İbn Kemal, *a.g.r.*, vr. 58b; Yıldırım, Ahmet, "*Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*", TDV. Yay., Ankara, 2000, s. 289.

⁶⁵ Bu açıklamalarda İbn Kemal "Ölü iken kendisini dirilttiğimiz" ayetini referans almaktadır. En'am 6/22; Hadis olarak da İbn Kemal şunu kaydetmiştir: "Ey insanlar aklediniz ve birbirinize akli tavsiye ediniz; onunla bilşiniz; akıllı kimse genel görünüm olarak kötü olsa bile Allah'a itaat etmiş olmaktadır."; bir başka hadiste Peygamberimiz şöyle demiştir: "Melekler akılla Allah'a itaat ederler. İnsanlardan mü'min olanlar akılları kudretince çalışır çabalar. Onların Allah'a itaat etmeyi en çok bilenleri en iyi olanlardır."; Hz. Aişe şöyle demiştir: Ya Resulullah, -Temim Dari'ye "sizin için derecesi en yüksek olan şey nedir?" diye sordum, o da "akıldır" dedi.-insanların dünyada birbirlerine olan üstünlüğü ne iledir? Peygamberimiz şöyle dedi: Cebrail'e sordum: En yüksek derece nedir? O da "akıldır" dedi. Peygamberimiz, "Her şeyin bir aleti vardır. Mü'minin aleti ise akıldır. Her şeyin bir bineği vardır, mü'minin bineği ise akıldır; her kavmin bir gâyesi vardır, kulların gâyesi ise akıldır; her kavmin bir çobanı vardır, kulların çobanı ise akıldır; her tüccarın malı vardır; müctehidlerin malı ise akıldır. Her ev halkının bir kayyımı vardır, sıddıkların evlerinin kayyımı ise akıldır. Akıl bakımından en güçlü olanın Allah'tan korkma bakımından en şiddetli olanıdır". İbn Kemal, "Ta'rifu'l-Akl" vr. 101a- 102b.

tarafından da övüldüğünü (Batınî görüş nuru) dolayısıyla kötülenme durumunun olmadığını belirtir.⁶⁶

Genel olarak akıl risalesinde felsefi olarak ele almış olduğu mevzuyu şiirlerinde daha rahat bir üslûp kullanmak suretiyle açıklamıştır. Hatta akılla ilgili uzunca bir şiiri vardır. Bu şiirinde aklın yaratılmasından sonra yaratıcısı Allah ile aralarında geçen bir konuşma şiir diliyle anlatılmıştır. Akıl, Allah tarafından nur görünümlü ve sevimli bir şekilde yaratılmıştır. Fakat akıl yaratıcısının hakimiyetini kabul eder ve emirlerinin dışına çıkmamaya çalışır. Belki bu Onun akli taksim etmesinin de sonucudur. Zira yukarıda mecazi anlamlarda kullanımları olduğunu görmüştük.

Yarattı akli çûn Bâri Teâlâ
Münevver hey'et ve mahebûb zîbâ
Dedi Hazret; gel ey akl-ı mükerrerem
Yönünü bana dön; döndü hemândem
Buyurdu Hak yine, Ey akl-ı dânâ!
Dön oradan, diyincek döndü hemânâ
Dedi dur! , durdu, otur! Oturdu
Her ne emrettiyse yerine getirdi.⁶⁷

Aklın Allah'ın emirlerine kesin itaat ettiğini ve ona itiraz etmediğini görüyoruz. Bu akıl "aklı mükerrerem" olarak belirtiliyor. İbn Kemal'in alimleri kategorize ederken belirttiği din alimleri bu mükerrerem aklın temsilcileri olmaktadır. Yoksa kötü akılların Allah'ın emrine itaat etmedikleri ve isyan içerisinde oldukları da bilinmektedir. Şiirin devamında Allah, akıldan kendisini tanıtmalarını ister. Akıl kendisini tevazu içerisinde tanımlar ve kendisinde bulunan bütün özelliklerin Allah tarafından verildiğini kabul eder ve şöyle devam eder:

Dedi; kimsin sen ey pâkize-fitrat?
Dedi; Ya Rabbi ben ol fitrat-ı münhâyenem
Ki cevdim feyz vermiştir anâyenem
Kîm evvel çûn senindir varlık el Hakk!
Ki mevcûd senin kamu mevcûd-u mutlak
Görünen bende bu hüsn-ü dilârâ
Cemâlin pertevidir âşikârâ.⁶⁸

⁶⁶ İbn Kemal, *a.g.r.* , vr. 102b

⁶⁷ İbn Kemal, "Nesâih" , s. 4

⁶⁸ İbn Kemal, *a.g.r.* , s. 5

Aklın kendisini bu şekilde tanıtmamasından sonra yaratıcı Allah, akli över ve onun ne için yarattığını ve kainatta ki pozisyonunun ne olduğunu belirtir.

Dedi Hakk: Ey azîz âferîneş!
Meded bahş ve hayat efzây-ı dâniş!
Celal-i izzetime içerim and
Ki kılâm seni âlemde hudâvend!
Ânın kim fazlım ola hem tarîkî,
Ki seni ol kulumun kılâm refiki
Muhakkak bil sen ey abd-ı müeddeb!
Bana seninle olurlar mukarreb.
Ânı kim devlet etdî sana hemrâh,
Dû alemde ânındır izzet ve câh.⁶⁹

Burada Allah'ın akla çok fazla değer verdiği görülmektedir. Hatta onu kainatın ilahî kılabilceğini "*Ki kılâm seni âlemde hudâvend!*" belirttiği kısım mecazi olarak anlaşılmalıdır. Sanki burda aklın tasarruf gücüne vurgu vardır. İbn Kemal daha sonra insan için önemli olan başka nimetlerle akli karşılaştırma yoluna gitmiştir. Akıl, hayâ ve iman arasında bir karşılaştırma yapar. Bunların her üçünün de Cebrâil tarafından insanın önüne getirilmesi ve ayrı ayrı meziyetlerinin belirtilmesinden sonra herhangi birisini tercih etmesini insandan ister.

Nazar kılarken ol deryây-ı temîz
Göründü hüsn-ü akl ona dilâvîz
Çün akla gâlib geldi meyl-î âdem
Kabul etti safâ ile hemândem
Sonuçta iman ve hayâyâ Allah'ın huzuruna geri dönmelerini söyler.
Dedi Cibrîl: İman ve hayâ
Dönün imdi Cenab-ı Kibriyâ'ya
Nasibî imiş oldu âdemin akıl
Sezâyı ki kılâm hazrete nakil.⁷⁰

Ancak bu iki nimet de (hayâ ve iman) aklın öneminin farkındadır. İman akılla birlikte kalmak istemektedir. Ve Cebrâil'e kendisinin akılla beraber kalmak istediğini şu şekilde ifade eder:

Dedi iman: Ey Tâvus-u Şehr

⁶⁹ İbn Kemal, *a.g.r.* , s. 5

⁷⁰ İbn Kemal, *a.g.r.* , s. 6.

Gürûh-u enbiyâya dahî rehber
Benim kadr-i celâlim akıllardır
Benim fark-ı cemâlim akıllardır
Haber ver bana ey Şâh-ı eflâk
Kim eder beni akıl olmasa idrak!
Hakk itdî çûn beni aklın refiki
Ki oldur bana dildar-ı hakîkî.⁷¹

İmanın bu serzenişleri karşısında üçüncü nimet olan hayâya dönerek Ceb-râîl onun Allah'ın huzuruna çıkmasını söyler. Fakat hayâ da kendisini imanın bir parçası olduğunu söyleyerek o da aynen iman gibi akıldan ayrılmak istemez.

Hayâ imana tabî, iman akla tabî
İkisinin dahî akl oldu câmî
Kimin ki akl oldu kendine yâr
Hayâ ona muhibb, iman hevâdâr.⁷²

İbn Kemal bundan sonra ki kısımlarda iman ve hayâ ile desteklenen aklın nefis karşısında çok kuvvetli olduğunu ve onun tuzaklarına karşı çok kuvvetlendiğini belirterek nefis karşısında insanın akla uyması gerektiğini bildirir.

Kimin ki akl ola peşîvası
Anın arza değer dikse livası
Direş, nefis üzere aklını emîr et
Mûin ol akla nefisini esîr et.
Kimi görürsen yok meyli dine
Anı hamleyle akl eksikliğine.⁷³

Görüldüğü gibi İbn Kemal akla değer vermiş ve bu aklın Allah' ı bulma, bilme ve anlatma kabiliyetlerine sahip olduğunu ancak; îman ve hayâ ile desteklenmediği zaman bu fonksiyonlarını gereği gibi icrâ edemeyeceğini ve sonuçta nefis ve şeytan karşısında mağlup olacağını bildirmiş, salt aklın değil desteklenmiş aklın övüldüğünü ve yaratıcısını tanıyan aklın şerefli olduğunu kabul etmiştir. Aklın gücü îman ve hâyâ ile desteklendiği ölçüdedir. Aklın eksik yönlerini de bu şekilde şiir diliyle anlatmaya çalışmıştır. Allah'ı bulma, tanıma ve kulluk için aklın tek başına tam manasıyla yeterli olamayacağını mutlaka onun vahiyle desteklenmesi gerektiği görüşünde olduğunu bu ifadelerinden anlıyoruz.

⁷¹ İbn Kemal, *a.g.r.* , s. 6- 7.

⁷² İbn Kemal, *a.g.r.* , s. 7

⁷³ İbn Kemal, *a.g.r.* , s.8

3. İbn Kemal'e Göre Akılların Farklaşması, Dereceleri

İnsana bahşedilen en önemli nimetlerden birisi olan akıl, her insanda aynı seviyede değildir. Şayet akıllar arasında bir fark olmasaydı insanların ilimleri anlamada birbirlerinden farkı da olmazdı. İbn Kemal akılların birbirlerine göre farklı olduğuna bazı akılların diğerlerine oranla daha üstün konumda olduklarını belirtmiştir. O bu hususta Mecûsilik inancında yer alan bir anlayışa işaret eder. Zerdüş'te (M.Ö. 553) göre yönetme yetisi, Tannı'nın zâtından basit bir nurdur ki, halkın bazısının diğerlerine başkanlık edebilmesi, iş ve sanat yapabilmesi bununla mümkün olabilir. İsrakiliğin kurucusu Şehabeddin Sühreverdi'nin (v.1191), *Elvâh'i İmâdiyye* adlı eserinde üstün krallara özgü olan bu yönetme yetisine "kiyân-ı hurre"⁷⁴ denildiğine işaret ettiğini belirten İbn Kemal, yöneticilerin, Tannı'nın nuruyla yüz yüze gelmesi sebebiyle kiyân-ı Tannı'nın manasını idrak etmeleri neticesinde onların adeta bir kutsallık kazandıklarını dile getirmektedir.

Kiyân-ı hurre, eski İran padişahlarına verilen kutsal bir ünvandır. Kiyân, Farsça bir kelimedir, sözlük anlamı padişah ve önderler demektir. Hurre kavramı da Pehlevi dilinde Tannı tarafından padişah ve ruhânilere verilen üstünlük, ışık, kismet, hisse gibi anlamlara gelmektedir. Görüldüğü üzere kiyân-ı hurre sıfatı 'kutsanmış padişah' anlamına gelip, Tannı tarafından padişahlara verilen bir üstünlük ve yetkinliğe işaret etmektedir.⁷⁵

Ancak yöneticilere bu şekilde kutsallık atfetmek de doğru değildir. Bu İslamın genel ilkeleriyle çelişir. Çünkü insan varsa orada acizlik de söz konusudur. İnsanlar yanılabilir ve hatalar yapabilirler. Eğer kutsiyet verilirse bu durumda eleştirilemez yöneticiler ortaya çıkar ki bu son derece tehlikeli sonuçlar doğurur. Yanlış siyaset teorileri ve uygulamalarına zemin hazırlanmış olur.

İbn Kemal akılların farklılığı görüşünü desteklemek için çeşitli hadislerden bahseder. Bunlardan birinde şöyle buyurulmaktadır:

Melekler Allah'a şunu somuşlardır: Ya Rabbi sen Arş'tan daha büyük olan bir şey yarattın mı?

-Allah "Evet akli yarattım." Şeklinde cevap verir.

-Melekler ise "Bunu anlamak bizim gücümüzü aşar" derler.

-Allah, " Heyhat, o ilimle kuşatılmaz. Siz, kum taneciklerinin sayısını bilebilir misiniz?" buyurduğunda; onlar, "hayır" derler.

⁷⁴ Sözen, Kemal, a.g.e. , s. 229 ; Kiyân-ı hurre (kavâem xwaranah): Pehlevîcede hurre nûri olan âlemden erdemli nefislere akan nurun adıdır. Bu nur ile nefisler aydınlanır ve güneşin doğuşundan gözlenen aydınlıktan daha kuvvetli bir aydınlıkta doğuş meydana gelir. Zerdüş'te göre Tannı'nın zâtından yansıyan bu nurla yaratılanlardan bir kısmı diğerinin başına geçer ve her biri bu nurun yardımıyla bir iş veya sanatta yükselir. Bunlardan erdemli hükümdarlara özgü olanlara "kiyân-ı hurre" denilir.

⁷⁵ Öçal, Şamil, a.g.e. , s. 442

- Allah, bunun üzerine "Ben akılı, sayılar gibi çeşitli sınırlarda yarattım, kimine bir buğday tanesi, kimine iki, kimine üç, kimine dört buğday tanesi kadar verilmiştir, kimine de bir ölçek ya da bundan daha fazlası verilmiştir." dedi.⁷⁶

İbn Kemal akıl sahiplerini ikiye ayırır:

Birincisi, üstün bir olgunluğa ve sezgi gücüne (ışrak) sahip olan ve nitelik ve nicelik bakımından diğer akllı güçlerden farklı olan akıllardır. Bu tür akıllara sahip olan kimseler, herhangi bir mantıksal öncüle gereksinim duymadan bilgiye doğrudan ulaşırlar. İbn Kemal'e göre nadiren bulunan böylesi kutsal akılların başkasından bir şey öğrenmeye ihtiyaç yoktur. Bunlar her şeyin bilgisine işrâk yoluyla doğrudan ulaşırlar.

İkinci kısım, akllı güçler ise böyle değildirler. Bunlar nazari bilgileri elde etmede tedrisâta, başkalarından yardım istemeye ve onu hatalarından koruyacak mantıksal yasalara (kanun-u sınaî) muhtaçtırlar. İbn Kemal'e göre, Kâf Sûresi'nde geçen bir ayette bu iki tür akla işaret edilmektedir: "Hiç şüphesiz, bunda kalbi olan ya da bir şahit olarak kulak veren kimse için elbette öğüt vardır."⁷⁷ Ayette geçen "kalbi olan" ifadesi ile birinci tür kutsal akla, "şahit olarak kulak veren" ibaresi ile de ikinci tür akla dikkat çekilmektedir. Kalbi olanlar, dünyaya vâkıf olma, anlama kabiliyetleri vardır; bunlar idrak gücü bakımından tam olup bir eksiklikleri yoktur.⁷⁸

Sonuç olarak İbn Kemal bazı akılların ruhanî âlemden gelen ışığı alabilmeleri neticesinde diğerlerine göre üstün konumda olduklarını kabul etmiştir. O, bazı yöneticilerin Tanrı tarafından kutsanmış kimseler olması sebebiyle üstün olduklarını kabul eder. Bu özellikte olmanın ruhanî bir yetkinliği gerektirdiğini de söylemektedir. Bu da bize göstermektedir ki İbn Kemal, rasyonel bir anlayışın yanında mistik bir yaklaşımda göstermiştir.

4. İbn Kemal'e Göre Aklın Eksik Yönleri

Şüphelilik, bilgi teorisi açısından ilk olarak sistemli bir şekilde Sofistlerde ortaya çıkmıştır. Septisizm akımına mensup olan septikler herhangi bir bilgi konusunda sonuna kadar şüphe etmeyi ve sürekli olarak şüpheler üretmeyi metod olarak benimsemişlerdir. Onlar insan aklının gerçeği kesin olarak bilemeyeceğini ve bu sebepten dolayı da aklın kesin bir yargıya ulaşmasının imkânsızlığını savunmuşlardır.⁷⁹

⁷⁶ İbn Kemal, "Ta'îffü'l-akl", vr. 101a.

⁷⁷ Kâf 50/ 37.

⁷⁸ İbn Kemal, "Enne'l akle mâ hüve?" , vr. 92b.

⁷⁹ Weber Alfred, "Felsefe Tarihi" (çev. H.Vehbi Eralp) İst. 5.Basım 1993, s. 7- 9; Arslan, Ahmet, "Felsefeye Giriş", Vadi yay. , 2. Basım 1996, s. 36- 40; Ülken Hilmi Ziya, "İslam Düşüncesi" , Ülken, Yay. 2. Basım, İst. 1995, s. 252- 259.

İbn Kemal aklın değeri başlığında da belirttiğimiz gibi genel olarak akli önemser. Fakat aklın nurunun bir takım kusurları olduğunu da ileri sürmekten kaçınmaz ve bu hususta; aklın insanı şüpheye düşürebileceğini çeşitli örneklerle analiz etmeye çalışır. O, ateşin nuru ile aklın nurunu karşılaştırarak konuya açıklık getirmiştir. Nasıl ki, yoğun dumanın ateşle karışması sebebiyle ateşin aydınlatılması bulanık bir hale gelirse, aklın nuru da birtakım şüphelere bağlı olarak bunlardan etkilenebilir. Diğer taraftan, ateşin nurunda aydınlatma ve yakma gibi iki temel nitelik bulunur. Aklın nuru da benzer özellikler gösterir. Çünkü akıl, delillere kavuştuğu zaman aydınlatma gibi bir yeti olurken, şüphelere düştüğü zaman ise ateşin nurunda olduğu gibi yakma niteliğine sahip bir özellik arzeder.⁸⁰ Örneğin yanan bir kandil en küçük bir şeyden etkilenecek sönebilir. Kandili küçük bir eve koyduğunuzda evi çok güzel aydınlatır. Oysa geceleyin uçsuz bucaksız çölde yanan bir kandilin değil aydınlatması, ışığını fark etmek bile zordur. İnsan akli da matematik ve geometri gibi basit konular üzerinde düşünürken, ışığını çok parlak bir şekilde sergilerken, daha geniş ve ulvi konulara yöneldiğinde adeta kendi etrafını bile ısıtmaz. Hatta insan ruhu kendisi hakkında bilgi edinmek, ışığını kendi üzerine salmak istediğinde sönmüş bir lamba gibi olur ve her taraf şüphelerle dolar. İnsan aklının verdiği aydınlık geceleyin lambanın verdiği aydınlığa benzer. Halbuki gündüzün güneşin doğmasıyla birlikte lamba artık hiçbir işe yaramaz. İşte insan akli da, temiz ruhların karşısında ışığını belli edemez. İnsan akli, şu ya da bu şekilde insanın önünü ölünceye kadar aydınlayabilir. Ancak bedeninin ölümüyle birlikte, gayb aleminden üzerine düşen ışığın etkisiyle aklın nurundan ortada hiçbir eser kalmaz.⁸¹

Aklın eksikliklerden kurtulması için kendisinde on hasletin bulunması gerektiğini belirten İbn Kemal bu şartların olmazsa olmazı olarak "Allah'tan korkmayı" görmüş ve onu listenin başına koymuştur. Akıllarda bulunması gereken diğer dokuz özellik ise şunlardır: Aklını nefsin arzularına hakim kılmak, doğru sözlü olmak, her şeyi tedbir ile işlemek, sürekli başkalarına danışarak iş görmek (zira danışılarak görülen işlerde akıllar çoğalarak birbirlerine yardım ederler), güzel sözlü olmak, haya sahibi olmak, yaratıklara iyi davranmak, Allah rızası için alçak gönüllü olmak, nefsin emrettiğini işlememek.⁸² Burada dikkati çeken husus İbn Kemal'in belirttiği bu on özelliği gündelik, pratik hayatla ilgili olan daha çok ahlaki tavırlara işaret ettiği görülmektedir. Bu açıdan O, aklın fonksiyonel tarafına dikkat çektiği söylenebilir.

⁸⁰ İbn Kemal, "Tarîfûl-akl", vr. 163a-163b; "Enne'l akle mâ hüve?", vr. 93b.

⁸¹ İbn Kemal, "Enne'l akle mâ hüve?", vr. 93b-94a.

⁸² İbn Kemal, "Nesâih", SK, Esat Efendi 1781, s. 7.

5. İbn Kemal'e Göre İçgüdü İle Akıl Farkı

İbn Kemal akli ele alırken eserlerinde içgüdü meselesine de geniş yer vermiştir. Bu aslında Allah'ı tanıma ve bulma ve kudretini daha iyi kavrayabilmek için verilen örneklerdir. Ancak mahlukâtın bu özelliklerinin (içgüdülerinin) insana verilen akılla karıştırılmaması gerekmektedir.

Daha çok Mu'tezilî alim Câhız (v. 868)' in *Kitâbu'l Hayavân* adlı eserinden alıntılar yapar ve örneklerin arasında kendi düşüncelerini belirtir. İbn Kemal arılar, örümcekler, karıncalar, tilki, deve ve bazı kuşların özelliklerinden bahsetmek suretiyle meseleyi tahlil eder. O na göre insanlar ve hayvanlar arasında genelde ortak, özeldense farklı olan bazı nitelikler vardır. Mesela "yönetme yetisi" sadece insana özgü değildir. Bir petekdeki ana arının işçi arıları yönetmesi ve onların da ana arıya hizmet etmeleri bunun bir göstergesidir.⁸³ Arıların peteklerini altıgen yapmaları da Allah'ın onlara verdiği bir anlayış ve kabiliyet neticesindedir. İnsanlar ancak altıgen şeklindeki evleri, şekilleri cetvel, pergel ve benzeri malzemeler yardımıyla yapabilirler. Arıların bu şekilleri hiçbir alet kullanmaksızın yapabilmeleri ilginçtir. Kaldı ki arıların peteklerini altıgen yapmalarının pratik bir değeri de vardır. İbn Kemal diğer geometrik şekillerin konumlarından hareketle bu pratik değeri ispata yönelmiştir. Üçgen ve dörtgen gibi şekiller birbirlerine eklenseler bile bu tür şekillerin açılarının dik veya dar olması sebebiyle köşelerinde boşluklar kalır. Yedigen, sekizgen vb. şekiller ise birbirlerine eklenince açılarının geniş olması sebebiyle köşelerde boşluklar oluşmasa bile tamamen bitişmeleri mümkün olmaz. Sonuçta aralarında boşluklar meydana gelir. Altıgende ise birbirlerine yakın olarak konulduklarında köşelerde boşluklar oluşmadığı gibi birbirlerine bitişmelerini önleyen alanlarda meydana gelmez.⁸⁴

Karıncalarda ise başka değişik durumlar vardır. Onların gelecek için erzak biriktirmeye başlamaları ve yuvalarına taşımış oldukları tohumları yuvalarının rutubetli olduğunu hissetmeleri durumunda parçalamaları ilginçtir. Tohumları nemden korumak için güneşli günlerde dışarıya çıkarmaları İbn Kemal' göre karıncaların gelecekle ilgili bazı önlemler aldıklarının göstergesidir.⁸⁵

SÜİFD / 30

218

Örümceklerin ağlarında da ilginçlikler gören İbn Kemal, ağların bu şekilde örülmesi bir gâyeye bağlıdır. Zira o örümceklerin bu ağları örerken kendileri için bir sığınak olduğunun bilincinde olduklarını kabul eder. Çünkü bu tür ağ örme düşmanları olan sineklerin ve diğer haşeratin içeriye girmesini engellediği gibi onların öldürülüp örümceğe yem olmasını sağlar. Farelerin, tilkilerin aldığı önlemlerden örnekler veren İbn Kemal develerin önceden gitmiş oldukları yolu karanlık bile olsa ikinci kez şaşırmadan gidebildiklerini ve insanların da ihtiyaç durumunda

⁸³ İbn Kemal, *Risâle fi Beyâni enne'l-Akl. Ellezî bihi Şerefü'l-insan*, SK. , Carullah 2121/6. vr. 165a

⁸⁴ İbn Kemal, *a.g.r.* , vr. 165a-165b

⁸⁵ İbn Kemal, *a.g.r.* , vr. 166a

bu hayvanlardan yararlandıklarını belirtir. İnsanın yolunu bulabilmesi için bir takım özel işaretlerden, dağlardan, rüzgarların esme yönünden, güneş, ay ve diğer gök cisimlerinden yararlandıklarını akıl yürütme ile istedikleri hedefe ulaşabildiklerini söyler.⁸⁶ Bugün için bu yön bulma tekniklerine yeni teknolojik gelişmeler etki etmektedir.

İbn Kemal, özet olarak örneklerini verdiğimiz hayvanların ve kuşların ilginç fiillerinden hareketle, onların ne tür bir yetiye sahip oldukları düşüncesinde iki farklı anlayışın olduğunu belirtmektedir. Birinci grup, hayvanların ve kuşların gerçekleştirdikleri kusursuz işlere istinaden onların akli olduğu tezini savunmuşlardır. İkinci grup ise, onların akıllı olmadıklarını söylemişlerdir. Ancak bu grup, hayvanların ve kuşların fiillerinden hareketle, kusursuz işleri gerçekleştirebilen herkesin bilgili olacağını ileri sürmüşlerdir. Tüm bu olgulardan hareketle bazıların hayvanların akıl sahibi olduklarını ileri sürdüklerini söyleyen İbn Kemal, bu görüşe katılmaz. İbn Kemal hayvanların akla sahip olduğunu söylemenin ifrat, bu ve benzeri işaretlerin, onlarda hakîm olan Allah'ın tedbirinin varlığına işaret etmediğini ileri sürmenin ise tefrit olduğunu söylemektedir. Ona göre en mutedil tutum, hayvanların Allah'tan gelen ilhamla bu gibi tavırlar içinde bulduklarını kabul etmektir. Şayet hayvanların da akla ve ilme sahip olduklarını söylersek, bu durumda insanın ayrıcalıklı durumu ortadan kalkar. Neticede hayvanların fiil ve hareketlerinin de kasıtlı ve iradi olduğunu kabul etmeniz gerekir. Oysa bu hayvanların içinde buldukları gerçekliğe aykırıdır. Nahl Sûresi'nde Allah'ın bal ansına vahyettiği vurgulanmıştır. İbn Kemal, hayvanların hayatlarını sürdürmeye yönelik tedbirlerinin, dışarıdan bağımsız kendi içgüdüleriyle olup biten bir şey olmadığını, bunların *Allah'ın ilhamı* olduğuna işaret eder.⁸⁷ Hayvanlarda var olan bu hususlara rağmen İbn Kemal'e göre hayvanların akıl ve bilgi sahibi oldukları söylenemez. Çünkü mükemmel bir fiil her ne kadar onu gerçekleştirenin ilmine delalet etse de, bu husus hayvanlar için geçerli değildir. Aksi takdirde hayvanların enteresan fiillerinden hareketle, onların insanlardan daha bilgili olduklarına hükmetmek gibi bir yanılgıya düşülür. Halbuki onların fiilleri, insanlarla kıyaslandığında onlardan daha üstün bir mükemmellikte değildir. Diğer taraftan İbn Kemal, ilham meselesini kabul etmesine rağmen ihtiyatla yaklaşmak gerektiğini de söylemiştir. Sebebine gelince, bu durumda hayvanları insanlardan daha üstün kılma gibi bir durum söz

⁸⁶ Diğer hayvanların özellikleriyle ilgili vermiş olduğu bilgiler konu uzamasın diye verilmeyecektir. Bu bilgilere ulaşmak için bkz. İbn Kemal, *a.g.r.*, vr. 166b- 168; Sözen, Kemal, *a.g.e.*, s. 239- 241; Öçal, Şamil, *a.g.e.*, s. 443

⁸⁷ İbn Kemal, "*Enne'l Akle Ma Huve?*", vr. 96b. İbn Kemal, genel manada vahiy, özel anlamda ise ilham olgusunun hayvanlar arasında sadece anıya tahsis edildiğine dikkat çekmektedir. O, bu keyfiyetin sebebinin tasavvufi bir yorumla açıklamaktadır. Düşünürümüze göre, anlar insana, özellikle de tasavvuf ehline en çok benzeyen hayvanlardır. Zira, nasıl ki mistik bir hayatı benimseyen insanlar kendilerini toplumdaki soyutlayarak Tanrı'ya yönelirler ise, anlar da benzer zamanda insanlar gibi temizlik konusunda hassas varlıklardır. Üretecekleri balı, temiz mekânlara yaparlar.

konusu olabilir. Halbuki O'na göre, insanların şeref ve değer bakımından hayvanlardan üstün olduğu bilinen bir gerçektir.⁸⁸

Sonuç

İbn Kemal'in görüşleri sonucunda onun kelam ilmi açısından da son derece önemli olan akla ve bilgiye gerçekten önem verdiğini söyleyebiliriz. Hatta O, ilmi hep öncelemiştir. Alimleri kategorize etmesi aslında O'nun ilim anlayışıyla da ilgilidir. İyi alim - kötü alim ayrımı zahir ilmi - batın ilmi ayrımıyla ilişkilidir. Bu ayrımlarında daha çok ahlaki tavırlar ön plandadır. Şiirsel ifadelerinden bu anlaşıl-maktadır. İman ve hayâ ile birlikteliğini yitirmiş bir aklın eksik olduğunu düşünür. Aslında bu vahye uzak olan aklın eksik olduğunu söylemesidir.

Bilgi kaynakları konusunda klasik alimlerin yolundan gittiği görülen İbn Kemal'in sezgisel bilginin doğrulanma imkanından uzak olması, onu bağlayıcı olmaktan çıkarır görüşüne götürmüştür. Bu açıdan alimde bulunması gereken şartları sayması manidardır. Keşf ve ilhamla konuştuğunu söyleyen alimlerin hallerinin-yaşantılarının bu durumlarına uyması gerektiği kanaatindedir.

O, her halükarda insan unsurunu göz önünde bulundurmuş ve bu yönün eğitilmesi taraftarı olmuştur. Aklın insana verilen en büyük nimetlerden biri olduğunun farkında olan İbn Kemal, diğer canlılarda görülebilen bazı fevkalade davranışların akıl ürünü olmayıp bunların Allah tarafından verilen içgüdüler sayesinde oluştuğu kanaatindedir ve bunları çeşitli örneklerle açıklamıştır. İnsanın üstünlüğüne vurgu yapmıştır.

Bazı yöneticilerin Tanrı tarafından kutsanmasıyla ilgili düşüncelerinde yanlışlıkların olduğu da muhakkaktır. Kutsanmış bir insani yönetimin eleştirilmesi ortadan kaldırılmış olur. Adalet ilkesini sekteye uğratabilecek bu yaklaşım, yanlış siyaset teorilerin geliştirilmesini sağlar. Yönetimleri ve yöneticileri kutsal referanslarla meşrulaştırma gibi. Oysa yeryüzünde insanların yönetiminin kutsanması, Tanrısal olarak algılanmalarına zemin hazırlar. Onlara bu şekilde kutsallık kazandırmak, muhtemel yapacakları zulümlere önceden meşruluk kazandırır ki bu durum; Kur'an'ın temel ilkelerine aykırıdır.

Özet:

⁸⁸ İbn Kemal, "Risâle fi Beyâni'l-Akl", SK., Lâleli 3682/23, vr. 154b-157a

Bilginin kaynağı meselesi kelim ilminde üzerinde önemle durulmuş konulardan bir tanesidir. İlimin konusu eşyadır, varlıktır, objedir. Eşyanın hakikati vardır, ilim de bu hakikati araştırır. İlim aslında bir suje-obje ilişkisidir.

İbn Kemal çok detaylı olmasa da eserlerinde bilgi elde etme yollarını belirtmiş ve kısa da olsa üzerlerinde açıklamalar yapmıştır. Bilgi kaynakları arasında saymış olduğu "akıl"ı öncelikle ve üzerinde müstakil risaleler oluşturmuştur. Mistik bilgi hakkında açıklamalarda bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: İbn Kemal, bilgi, akıl, sezgi, iç güdü.

IBN KEMAL'S UNDERSTANDING OF INFORMATION

The source of information is one of the topics emphasized on the importance of the issue of the science of theology. Subject matter of science is goods, creature, objects. The goods have truth and science seeks the truth in this. Actually, science is relation of subject and object.

Ibn Kemal explained ways of getting knowledge not deeply and made shortly explanations about them in his Works. He focused on "mind" among the sources of knowledge and composed treatises about it. He explained mystical information.

Key Words: Ibn Kemal, information, mind, intuition, instinct

DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN BABA-OĞUL İLİŞKİSİ

GİRİŞ

Aile içerisinde annenin ve babanın birbirinden farklı rolleri bulunduğu gibi, ikisinin birlikte üstlendikleri ortak rolleri de vardır. Bunların tümü çocuğu etkilemekte ve onun kişiliğini şekillendirmektedir. Bunlardan hangisi daha önemlidir, gereklidir, diye sorulsa, genel olarak annenin rolü önemlidir denilebilir. Ama babanın da yeri doldurulması mümkün olmayan özellikleri vardır. Dolayısıyla bu soruya net bir cevap vermek mümkün değildir. Bu soruya doğru cevap verilebilmesi için çocuğun cinsiyetinin bilinmesi zorunludur. Çünkü ebeveynin aile içerisindeki en önemli rolü, çocuklar için bir model olmalıdır. Kız çocuklar anneyi, erkek çocuklar ise babayı model alırlar. Baba figürü eksikliği olan bir erkek çocuğu ve anne figürü eksikliği olan bir kız çocuğunun, sağlıklı bir gelişim göstereceğini düşünmek güçtür. Bu sebeple erkek çocuğunun bulunduğu ailede babanın, kız çocuğunun olduğu ailede annenin, her iki cinsiyetten çocuğun olduğu ailede ise hem annenin, hem de babanın rolü önemlidir.

Eyüp KİRPİTÇİ

Din Eğitimi Uzmanı, Meram Vali Necati Çetinkaya
İ.Ö.O. D.K.A.B. Öğretmeni,

Bu çalışmada aile içi ilişkilerden sadece baba ve oğul arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Ailenin diğer fertleri arasındaki ilişkiler tamamen konunun sınırları dışındadır. Çalışma bir din eğitimi araştırması olduğu için konu açıklanırken, genellikle eğitim, psikoloji ve rehberlik alanları ile ilgili kaynaklardan faydalanılmış ve Kur'an'dan örneklerle açıklanmıştır. Araştırma esnasında konumuzla ilgili diğer kitaplardan elde edilen veriler ve konuyla ilgili S.Ü. Tıp Fakültesi Psikiyatri A.B.D. öğretim üyelerinin görüşlerinden de faydalanılmıştır.

AİLEDE EĞİTİM

Aile, kültürün aktarımına ve devamına imkân veren ve nesillerin devamını sağlayan en küçük toplumsal gruptur. Tarih boyunca aile kurumuna rastlanmayan ne bir zaman dilimi ve ne de bir insan grubu vardır. Toplumun en önemli uzvu olan ailenin bazı aslî görevleri vardır ki, bunlardan vazgeçilmesi veya onun başka kurumlara devredilmesi düşünülemez.

Bu görevler en geniş anlamıyla şöyle sıralanmıştır:

- Biyolojik görev,
- Ekonomik görev,
- Koruyuculuk görevi,
- Psikolojik görev(duygusal görev),
- Eğitim görevi,
- Dinî görev,